

УДК 343.22

А. А. Павловська,

канд. юрид. наук, старший викладач
кафедри кримінального права
Національної академії внутрішніх справ

ВІК, З ЯКОГО НАСТАЄ КРИМІНАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ НЕПОВНОЛІТНІХ (ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД)

У статті проаналізовано кримінальне законодавство зарубіжних країн щодо визначення віку кримінальної відповідальності неповнолітніх. Досліджені відмінності у визначенні мінімальної вікової ознаки суб'єкта злочину та вивчені підстави диференціації відповідальності неповнолітніх залежно від віку.

Ключові слова: зарубіжне законодавство, міжнародно-правові норми, кримінальний кодекс, вік кримінальної відповідальності, диференціація відповідальності, суб'єкт злочину, неповнолітній, покарання.

Одним із пріоритетів розвитку системи кримінального судочинства виступає становлення ювенальної юстиції, що передбачає створення дієвих механізмів захисту прав та свобод дітей, швидкої соціальної реабілітації дітей, які вступили у конфлікт із кримінальним законом, удосконалення системи їх покарань та приведення її у відповідність до міжнародних стандартів ювенальної юстиції.

Питання притягнення до кримінальної відповідальності неповнолітніх та звільнення їх від відповідальності та покарання протягом останніх років досліджували такі вчені, як: Ю. В. Баулін, Н. Л. Березовська, І. П. Васильківська, В. М. Бородін, В. М. Бурдін, В. О. Глушков, Т. О. Гончар, Л. С. Дубчак, Я. М. Квітка, С. Г. Киренко, А. О. Клевцов, Н. Я. Ковтун, Н. М. Крес-товська, Н. А. Орловська, О. О. Северин, В. Я. Тацій, та ін. Проте аналізові основних положень щодо міжнародного досвіду визначення віку кримінальної відповідальності неповнолітніх у науковій літературі уваги присвячено мало. Зазначена проблематика на сьогодні залишається однією з актуальних для українського суспільства та потребує нагального вирішення.

Кримінальне законодавство України диференційовано підходить до встановлення віку кримінальної відповідальності. Відповідно до ст. 22 КК України кримінальній відповідальності підлягають особи, яким до вчинення злочину

виповнилося шістнадцять років, а за окремі види злочинів (перелік яких чітко регламентований кримінальним законодавством) – з 14-річного віку. Необхідно зазначити, що в деяких країнах мінімальний вік взагалі не встановлений, що в принципі дозволяє притягувати дитину до кримінальної відповідальності з моменту її народження. Особливо цікавим, на наш погляд, є те, що мінімальний вік кримінальної відповідальності в 7 років встановлений в Австралії, Йорданії, Ірландії Пакистані й у загальному праві США. Примітно, що в останній державі кожний штат додатково встановлює вік притягнення до кримінальної відповідальності самостійно. Так, у кримінальних кодексах Колорадо й Луїзіани зазначений 10-річний вік, у кримінальному кодексі Джорджії – 14 років¹.

Установлюючи мінімальний вік, по досягненню якого особу можна притягнути до кримінальної відповідальності, зарубіжне кримінальне законодавство передбачає багатоступеневу систему, за якою для різних вікових груп передбачена можливість диференціації відповідальності.

В англійському кримінальному законодавстві виокремлено три групи неповнолітніх:

- малолітні діти у віці до 10 років, для яких встановлена незаперечна презумпція про кримінальну недієздатність;
- діти у віці від 10 до 14 років, кримінальна відповідальність яких у принципі можлива, але питання про її застосування вирішується індивідуально;
- підлітки у віці від 14 до 17 років (при призначенні покарань до них прирівнюються молоді люди у віці від 17 до 21 року)².

Водночас слід зазначити, що англійське кримінальне законодавство про відповідальність неповнолітніх хоча й визначає специфіку застосування покарання до вікової групи від 10 і 14 років, проте в кримінальних статутах часто містяться відсилання, що делегують Державному секретареві (мініст-

¹ Уголовное законодательство зарубежных стран (Англии, США, Франции, Германии, Японии) : сб. законодат. материалов / Н. А. Голованова, В. Н. Еремин, И. Д. Козочкин, Н. Е. Крылова, и др. ; под ред. И. Д. Козочкина– М. : Зерцало, 1999. – С. 6.

² Там само. – С. 8.

рові внутрішніх справ) повноваження з найважливіших питань. Так, закріплена у Законі про дітей і підлітків (1969 р.) норма, що встановлює підвищений вік настання кримінальної відповідальності з 14 років (за загальним правилом кримінальна відповідальність настає з 10 років), може застосовуватися тільки після видання відповідного наказу Державного секретаря³.

Аналізуючи кримінальне законодавство Німеччини, вважаємо за необхідне відмітити, що вік притягнення до кримінальної відповідальності визначається не в Кримінальному кодексі ФРН, а в Законі про відправлення правосуддя у справах неповнолітніх від 4 липня 1953 р. в редакції від 11 грудня 1974 р. КК закріплює лише норму, за якою неосудною визнається та особа, що до вчинення діяння не досягла 14 років. Отже, кримінальне законодавство ФРН розрізняє залежно від віку та пов'язаної з ним можливості притягнення до кримінальної відповідальності дві категорії осіб: а) неповнолітні до 14 років, притягнення до кримінальної відповідальності яких є неможливим; б) неповнолітні від 14 до 17 років, можливість притягнення до кримінальної відповідальності яких залежить від того, чи усвідомлювала особа у момент вчинення злочину протиправність свого діяння в силу своєї розумової та моральної зрілості⁴.

Крім того, заслуговує на увагу досвід французького законодавця. Французький Ордонанс про правопорушення неповнолітніх від 2 лютого 1945 р. № 45-174 установлює спеціальний правовий режим їх відповідальності. У його основу покладено презумпцію кримінальної невинуватості осіб, які не досягли 18 років, але водночас зазначається, що в деяких випадках вони можуть бути визнані винними у вчиненні злочинного діяння та засуджені. У цьому разі діють норми спеціального інституту кримінальної відповідальності неповнолітніх.

Як і в законодавстві інших держав, французький Ордонанс чітко визначає три вікові групи неповнолітніх і встановлює специфіку відповідальності для кожної групи:

³ Уголовное законодательство зарубежных стран (Англии, США, Франции, Германии, Японии) : сб. законодат. материалов. – С. 9.

⁴ Там само. – С. 11.

– неповнолітнім, які не досягли 13-річного віку, не може бути призначене покарання. Таким чином, для цієї категорії презумпція кримінальної невинуватості є абсолютною;

– до осіб у віці від 13 до 16 років згідно зі ст. 16 Ордонансу застосовуються такі ж заходи, що і до осіб першої вікової групи. Разом із тим для них передбачена можливість призначення окремих видів покарання;

– у разі вчинення злочинного діяння неповнолітнім у віці від 16 до 18 років злочинного діяння рішення може бути одним із таких: до неповнолітнього також можливе застосування презумпції кримінальної невинуватості і йому призначається яка-небудь міра «перевиховання»; неповнолітній може притягатися до кримінальної відповідальності, але покарання йому скорочується через його вік; неповнолітній може притягатися до кримінальної відповідальності на загальних підставах.

Таким чином, французький Ордонанс 1945 р. щодо неповнолітніх, які досягли 13-річного віку, передбачає факультативне застосування кримінального покарання. При цьому передбачені в документі спеціальні правила його застосування істотно різняться щодо осіб у віці від 13 до 16 років та осіб віком від 16 до 18 років⁵. Отже, підкреслюється індивідуальне ставлення до особи неповнолітнього при призначенні йому покарання.

Кримінальне законодавство Швейцарії передбачає таку класифікацію вікових груп неповнолітніх:

– діти у віці до 10 років, що не підлягають кримінальній відповідальності;
– діти у віці від 10 до 15 років, до яких можуть застосовуватися виховні заходи: корекція поведінки, поміщення у відповідну сім'ю або виховну установу, особливе спостереження або дисциплінарне покарання у вигляді догани, шкільний арешт або покладання обов'язку виконати певну роботу;

⁵ Крылова Н. Е. Основные черты нового уголовного кодекса Франции / Н. Е. Крылова. – М. : Спарк, 1996. – С. 40–41.

– підлітки від 15 до 18 років, до яких можуть бути застосовані аналогічні виховні заходи, а також штраф або арешт на термін від одного дня до одного року⁶.

Щодо кримінального законодавства США, його певною особливістю є відсутність єдиної та чітко вираженої градації неповнолітніх за віком, що дозволяє застосовувати до різних вікових груп різні виховні заходи й покарання. Так, за загальним правом особа, що не досягла семирічного віку, не несе кримінальної відповідальності за свою поведінку. Особа, що досягла 14-річного віку, відповідає за вчинене нею злочинне діяння в повному обсязі. Щодо неповнолітніх від 7 до 14 років діє спростовна презумпція «нездатності» вчинити злочин, що полягає в такому: докази того, що неповнолітній у вказаному віці розумів «неправильність» свого вчинку, мають бути тим більше вагомими й значущими, чим молодше вік особи. Таким чином, у віці семи років презумпція досить сильна, поступово з віком вона втрачає свою силу та зовсім зникає в 14-річному віці. Проте на цей час питання про вік кримінальної відповідальності в США, як правило, регулюється законодавством штатів. Так, за Кримінальним кодексом штату Мінесоти діти, що не досягли 14-річного віку, не здатні вчинити злочин. До відповідальності за кримінально каране діяння вони можуть притягуватися у віці від 14 до 18 років⁷.

Враховуючи досвід боротьби з тяжкими злочинами неповнолітніх у західних країнах, а також виходячи з інтересів забезпечення суспільної безпеки, в кримінальному законодавстві низки країн колишнього СРСР мають місце знижені мінімальні вікові пороги притягнення до кримінальної відповідальності. Так, за КК Республіки Узбекистан мінімальний вік суб'єкта злочину за здійснення кваліфікованого вбивства знижений до 13 років⁸. В Естонії з 13 років настає кримінальна відповідальність не тільки за умисне

⁶ Уголовный кодекс Швейцарии ; пер. с нем. / науч. ред.: А. В. Серебренникова. – СПб. : Юрид. центр Пресс, 2002. – С. 270.

⁷ Уголовное законодательство зарубежных стран (Англии, США, Франции, Германии, Японии) : сб. законодат. материалов. – С. 15.

⁸ Уголовно-процессуальный кодекс Республики Узбекистан [Электронный ресурс]. – Режим доступа : // <http://www.suprcourt.gov.jzlrulcodcrp.html>. – Загл. с экрана.

вбивство, спричинення тяжкого тілесного ушкодження, зґвалтування й низку інших тяжких насильницьких злочинів, а й, наприклад, за крадіжку, незаконне заволодіння механічним транспортним засобом⁹.

Зважаючи на викладене, слід зазначити, що міжнародно-правові норми в частині регламентації мінімального віку кримінальної відповідальності побудовані на визнанні специфічності обставин, що впливають на думку законодавця в кожній окремо взятій країні та як загальні розпорядження містять такі положення:

1) мінімальний вік кримінальної відповідальності не має закріплюватися на низькому рівні вікового розвитку особи;

2) універсальним критерієм вікової здатності особи до винної відповідальності є його емоційна, духовна й інтелектуальна зрілість (п. 4 «Пекінських правил»)¹⁰;

3) нижню вікову межу має бути визначено в законі (ст. 40. Конвенції про права дитини (1989 р.)¹¹.

Так, на думку міжнародних експертів ООН, якщо вікова межа кримінальної відповідальності встановлена на дуже низькому рівні або взагалі не встановлена, поняття відповідальності стає безглуздим¹².

Таким чином, рекомендації, що містяться в міжнародних документах, не перешкоджають вдосконаленню визначення мінімальної межі віку притягнення неповнолітніх до кримінальної відповідальності у вітчизняному законодавстві. Аналіз змісту міжнародних норм і стандартів ООН стосовно відповідальності неповнолітніх показує, що вони покликані сприяти формуванню єдиних підходів у законодавців різних країн перш за все у питаннях вдосконалення диференціації відповідальності цих осіб. Так, наприклад, в «Пе-

⁹ Уголовно-процессуальный кодекс Эстонской Республики [Электронный ресурс]. – Режим доступа : // <http://www.suprcourt.gov.jzlrulcodcrp.html>. – Загл. с экрана.

¹⁰ Сборник международных стандартов и норм в области правосудия в отношении несовершеннолетних. – М. : ЮНИСЕФ, 2001. – С. 48.

¹¹ Там само. – С. 48.

¹² Carrelaere G. Введение в концепцию международных стандартов в области правосудия относительно несовершеннолетних / G. Carrelaere, A. Grandjean // Сб. междунар. стандартов и норм ООН в области правосудия относительно несовершеннолетних. – М. : ЮНИСЕФ, 2001. – С. 5.

кінських правилах» (правило 2.2а) визначається, що неповнолітньою є дитина або молода людина, яка в рамках існуючої правової системи може бути притягнута до відповідальності за правопорушення в такій формі, яка відрізняється від форми відповідальності, що застосовується до дорослого¹³. Таким чином, саме поняття «неповнолітній» розкривається через взаємозв'язок із диференціацією відповідальності, яка виступає як його ключова ознака.

Виключно важливе, концептуальне значення для вдосконалення сфери диференціації відповідальності неповнолітніх у вітчизняному кримінальному законодавстві мають, зокрема, такі міжнародно-правові підходи:

1) розвиток кримінального законодавства про відповідальність неповнолітніх є безперервним процесом і є складовою частиною системи забезпечення для них соціальної справедливості (підпункти 1.1–1.6 «Пекінських правил»)¹⁴;

2) ефективне вирішення проблем диференціації кримінальної відповідальності неповнолітніх забезпечується формуванням єдиної системи кримінального, кримінально-виконавчого й кримінально-процесуального права (див. ст. 40 Конвенцій про права дитини; підпункти 6.1, 6.2, 6.3 «Пекінських правил»; розділ VI Керівних принципів ООН для попередження злочинності серед неповнолітніх)¹⁵;

3) реалізація в кримінальному законодавстві принципів диференціації й індивідуалізації відповідальності неповнолітніх має здійснюватися з дотриманням принципу відповідності, що припускає призначення заходу кримінально-правового впливу, виходячи не тільки зі ступеня тяжкості суспільно-небезпечного діяння, а й особливостей особи (п. 5.1 «Пекінських правил»)¹⁶;

4) підвищена суспільна небезпека неповнолітніх, винних у вчиненні суспільно-небезпечного діяння із застосуванням насильства проти іншої осо-

¹³ Сборник международных стандартов и норм в области правосудия в отношении несовершеннолетних. – М. : ЮНИСЕФ, 2001. – С. 55.

¹⁴ Там само. – С. 54.

¹⁵ Там само. – С. 43, 60, 100–101.

¹⁶ Сборник международных стандартов и норм в области правосудия в отношении несовершеннолетних. – С. 59.

би або в неодноразовому вчиненні інших правопорушень, передбачає вдосконалення кримінального законодавства шляхом встановлення суворих заходів відповідальності й покарання (п. 17.1 «Пекінських правил»)¹⁷.

Проведене дослідження зарубіжного досвіду дозволяє підбити такі підсумки. У багатьох зарубіжних державах встановлено нижчий вік кримінальної відповідальності, ніж у вітчизняному кримінальному законодавстві. Виділяються декілька вікових груп неповнолітніх, до яких можуть бути застосовані певні виховні заходи й заходи покарання. Кримінальне законодавство зарубіжних країн, в якому неможливість притягнення до кримінальної відповідальності осіб, що не досягли певного віку, ґрунтується на теорії неосудності, не виключає застосування до неповнолітніх заходів виховного характеру без судового розгляду й притягнення до кримінальної відповідальності.

Перетворення, що відбулися в усіх сферах українського суспільства, вказують на необхідність суттєвого оновлення кримінальної політики щодо неповнолітніх. Але у світлі її подальшого вдосконалення не варто забувати про принцип, сформульований у ст. 3 Конвенції про права дитини, відповідно до якого «в усіх діях щодо дітей, незалежно від того, здійснюються вони державними або приватними установами, що займаються питаннями соціального забезпечення, судами, адміністративними чи законодавчими органами, першочергова увага приділяється якнайкращому забезпеченню інтересів дитини»¹⁸.

Павловская А. А. Возраст, с которого наступает уголовная ответственность несовершеннолетних (зарубежный опыт)

В статье проанализировано уголовное законодательство зарубежных стран относительно определения возраста уголовной ответственности несовершеннолетних. Исследованы отличия в определении минимального возрастного признака субъекта преступления. Также изучены основания дифференциации ответственности несовершеннолетних в зависимости от возраста.

¹⁷ Там само. – С. 71.

¹⁸ Сборник международных стандартов и норм в области правосудия в отношении несовершеннолетних. – С. 25.

Ключевые слова: зарубежное законодательство, международно-правовые нормы, уголовный кодекс, возраст уголовной ответственности, дифференциация ответственности, субъект преступления, несовершеннолетний, наказание.

Pavlovskaya A. A. The age of the criminal liability of minors (foreign experience)

In the article the criminal legislation of foreign countries of age determination of criminal liability of minors is analyzed. Also the differences in determination of minimum age-old sign of criminal offender are researched. The grounds of differentiation of responsibility of minors depending on age are studied.

Key words: foreign legislation, international norms, criminal code, age of criminal responsibility, differentiation of liability, criminal offender, minor, punishment.